

URBANIZACIJA DALMACIJE U UVJETIMA LITORALIZACIJE¹⁾

VRESK MILAN

UDK 911.3:711(497.13)

Uvod

Svaka zemlja i svaka regija urbanizira se postepeno s time da se intenzitet i oblici urbanizacije mijenjaju tokom vremena s društveno-ekonomskim razvojem. Većina naših krajeva nalazi se još uvijek u fazi urbanizacije koju karakterizira jaka polarizacija, tj. brzi rast gradova kao posljedice koncentracije radnih mjesta i stanovništva koje migrira sa sela. Ovakav oblik urbanizacije s, naravno, određenim specifičnostima, karakterističan je za sve zemlje u fazi industrijalizacije (Friedmann, Wulff, 1975). Brzi porast stanovništva gradova i ruralni egzodus kao popratna pojava uvjetuju određene posljedice, koje pobuđuju pažnju i iziskuju određene intervencije društva. To su s jedne strane problemi u gradovima koji nastaju prenaplašenom i često nekontroliranom koncentracijom (velika gustoća stanovništva, nezaposlenost, »divlja« izgradnja, zagađivanje itd), te problemi koji nastaju u ruralnim sredinama (starenje stanovništva, pojava staračkih domaćinstava, ekstenzifikacija proizvodnje, pojava ugara itd).

U zrelijoj fazi urbanizacije ruralni egzodus slabi, rast stanovništva gradova je usporen, a težište urbanizacije se prenosi na prigradske zone i razvojne osovine uz pojačanu dnevnu pokretljivost stanovništva.

Dalmacija²⁾ je prostor u kojem urbanizacija pokazuje jače tendencije polarizacije nego u drugim krajevima Hrvatske, pri čemu posebno dolaze do izražaja vrijednosti obale. Urbanizaciju Dalmacije valja, naime, promatrati u svjetlu cjelokupnog procesa litoralizacije. Litoralizacija je složen svjetski proces koji ima dalekosežno značenje u ekonomskom razvoju i globalnom životu u svijetu (Roglić, 1968). Uopćeno govoreći, pod litoralizacijom možemo smatrati, prije svega, koncentraciju privrednih djelatnosti, industrije i turizma na obali. Ove djelatnosti potiču koncentraciju stanovništva, radnih mjesta, stanova i druge infrastrukture. Posljedica toga je razvoj luka, gradova, dakle, urbanizacija.

Kada se govori o litoralizaciji Dalmacije onda valja istaći još jedan faktor koji povećava vri-

jednost obale i pospješuje koncentraciju na njih. To je slaba ekonomska vrijednost i siromaštvo krškog zaleđa i otoka.

Zadatak ovog rada je taj da analizira intenzitet, oblike i druga obilježja urbanizacije Dalmacije u razdoblju 1971—1981. godine u uvjetima naprijed spomenute litoralizacije.

Udio i porast gradskog stanovništva kao pokazatelj stupnja i dinamike urbanizacije

Gradsko stanovništvo i njegov udio u ukupnom stanovništvu jedan je od relevantnih pokazatelja stupnja urbanizacije. Sudeći po udjelu gradskog stanovništva Dalmacija je 1981. godine natprosječno urbanizirana regija u Hrvatskoj. Te je godine u ovoj regiji, prema popisu stanovništva, na gradsko stanovništvo otpadalo 55,4%, a po našem kriteriju izdvajanja gradskih naselja (Vresk, 1983), 48,9% ukupnog stanovništva.³⁾ U odnosu na druge makroregije Hrvatske to je najviši udio gradskog stanovništva (tab. 1), premda je u cjelini još uvijek nizak. U usporedbi s drugim makroregijama Dalmacija ili Splitska makroregija ima također u razdoblju 1971—1981. godine najveći porast gradskog stanovništva. Po našem pro-

Tab. 1. Udio i porast gradskog stanovništva makroregija SRH

Makroregija	% gradskog stanovništva 1981.	Indeks 1981/1971. ukupnog gradskog st.	
Osječka	41,7	100,3	114,6
Riječka	43,5	104,6	120,5
Splitska	48,9	104,9	131,3
Zagrebačka	48,4	103,9	120,4
Ukupno	47,8	103,5	121,4

računu on je bio 10% do 15% viši nego u drugim regijama. Međutim, za ocjenu oblika urbanizacije posebno valja upozoriti na razdoblje u dinamici porasta ukupnog i gradskog stanovništva. Dok je ukupno stanovništvo u razdoblju 1971—1981. poraslo za samo 4,9%, dotle je porast gradskog stanovništva iznosio čak 31,3% (tab. 1). Naglašene razlike između porasta ukupnog stanovništva, koji je nizak, te relativno visokog porasta gradskog stanovništva odgovaraju adekvatnom stadiju de-

1) U ovom radu iznijeti su neki rezultati istraživanja u okviru znanstvenog zadatka (Urbanizacija SRH), projekta 41 (Prostorno uređenje SRH što ga financira SIZ za znanstveni rad SRH).

2) Tradicionalni pojam Dalmacija u ovom se radu prostorno izjednačava sa Zajednicom općina Split, odnosno Splitskom makroregijom.

3) Smatramo da udio gradskog stanovništva utvrđen 1981. zbog promjene tzv. upravnog postupka u izdvajanju gradskih naselja nije realan, jer je u gradska naselja uvršten znatan broj naselja ispod tisuću stanovnika. Zbog toga smo gradska naselja izdvojili modelom sa četiri varijable i određenih parametara (Vresk, 1983).

mografske tranzicije s niskom stopom prirodnog priraštaja, te tzv. industrijskoj fazi urbanizacije s jakom koncentracijom u gradovima. I u ranijim razdobljima Dalmacija je bilježila brži porast gradskog stanovništva u odnosu na druge regije (Žuljić, 1976).

U mnogim zemljama u razvoju stope rasta ukupnog i gradskog stanovništva kao njihove razlike znatno su veće, dok su u razvijenim zemljama stope rasta ukupnog i gradskog stanovništva niske, a razlike između njih neznatne. Ovi podaci mogu poslužiti kao orijentacija za ocjenu razvoja naše zemlje i njezinih dijelova.

Visoke stope porasta gradskog stanovništva u svakom su slučaju indikator koncentracije stanovništva u gradovima. Takav je slučaj s Dalmacijom. O tome govori i razvoj ukupnog stanovništva ove regije.

Tab. 2. Broj zaposlenih i dnevnih migranata radnika u veće centre rada Dalmacije 1981. godine

Red. br.	Centar rada	Broj zaposlenih 1981.,		Zaposleni mještani		Dnevni migranti		Promjena udjela dnevnih migranata 1971—1981 (%)
		broj	%	broj	%	broj	%	
1.	Split	83 387	100	69 813	83,7	13 574	16,3	+19,8
2.	Zadar	28 381	100	20 216	71,2	8 165	28,8	+ 6,7
3.	Šibenik	19 328	100	13 524	70,0	5 801	30,0	+ 6,0
4.	Dubrovnik	17 363	100	16 200	93,3	1 163	6,7	-31,0
5.	Knin	8 398	100	4 103	48,8	4 295	51,2	- 3,8
6.	Sinj	5 640	100	2 765	49,0	2 825	51,0	-16,7
7.	Trogir	4 454	100	2 459	52,2	1 995	47,8	- 3,8
8.	Kardeljevo	4 091	100	2 312	56,5	1 779	43,5	- 4,4
9.	Metković	3 597	100	2 830	78,7	767	21,3	-25,0
10.	Makarska	3 372	100	2 564	76,0	808	24,0	+13,2
11.	Imotski	3 087	100	924	29,9	2 163	70,1	+19,2
12.	Orniš	2 547	100	1 472	57,8	1 075	42,2	+ 6,6
13.	Benkovac	2 355	100	1 111	47,2	1 244	52,8	+18,9
14.	Drniš	2 241	100	1 157	51,6	1 084	48,4	+ 7,8
15.	Biograd na moru	2 128	100	1 345	63,2	783	36,8	+16,4
16.	Obrovac	2 093	100	632	30,2	1 461	69,8	+72,3
17.	Korčula	1 701	100	1 027	60,4	674	39,6	-17,0
18.	Opuzen	1 405	100	824	58,6	581	41,4	-31,3
19.	Blato	1 297	100	1 175	90,6	122	9,4	-84,3
20.	Hvar	1 162	100	1 060	91,2	102	8,8	+20,5
21.	Vrgorac	1 128	100	454	40,2	674	59,8	+23,3

Izvor: Popis stanovništva 1981. Podatke o osnovnim migracijama posebno je obradio Republički zavod za statistiku SRH.

Tipologija općeg kretanja stanovništva Dalmacije, kao i cijelog primorja, ukazala je na imigracijsko značenje nekih primorskih općina (Friganović, 1979). U razdoblju 1971—1981. prostor imigracijskog karaktera u kretanju stanovništva još je više smanjen i ograničen na pojedine zone primorja. Sada samo četiri općine imaju imigracijski karakter Dubrovnik, Makarska, Split i Trogir (Friganović, 1983).

Prostorni preraspmještaj stanovništva vezan je za industrijsku fazu urbanizacije svake zemlje. Opće kretanje stanovništva Dalmacije ukazuje da u prostornom preraspmještaju stanovništva naglašeno značenje ima obalno područje, pogotovo oni sektori koji su žarišta litoralizacije. Prvenstveno su to gradska naselja.

Centri rada i urbanog razvoja

Urbani sistem Dalmacije u svojoj prostornoj dimenziji je asimetričan, a u hijerarhijsko-funkcionalnoj nepravilan. Veći gradovi razvili su se na obali s time da međusobno ne čine pravilan red veličine (Vresk, 1983). Ovakva obilježja urbanog sistema odražavaju vrijednost i način valorizacije pojedinih dijelova prostora.

Gradovi su ujedno i najjači centri rada. Ovom prilikom posebnu pažnju posvetiti ćemo funkciji rada pojedinih centara, s obzirom da je zapošljavanje agens urbanizacije. On utječe na socijalno prestrukturiranje i prostornu pokretljivost stanovništva i razvoj naselja.

U Dalmaciji je 1981. godine registrirano 45 centara rada s više od 100 zaposlenih. Najveći broj radnih mjesta koncentriran je u nekoliko velikih gradova. Tako su npr. od spomenutih 45 samo

četiri centra imala više od 15 000, a 21 centar više od 1 000 zaposlenih (tab. 2).

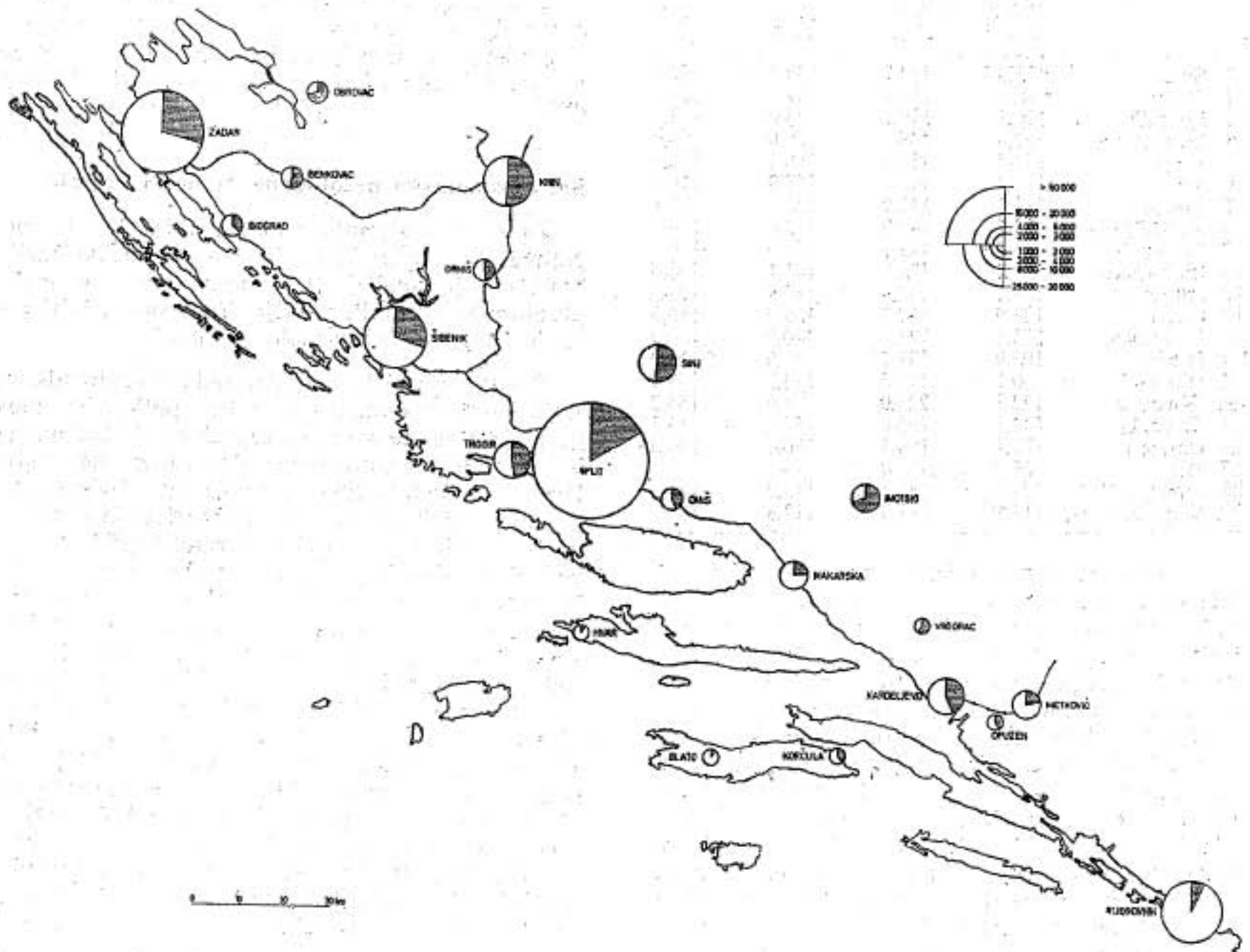
Koje značenje u zapošljavanju imaju navedeni centri govore slijedeći podaci. Od 260 417 zaposlenih zajednice općine Split 1981. godine na zaposlene u četiri najveća grada otpadalo je 57%, a samo na Splitsku aglomeraciju 32% zaposlenih. Ovi podaci ukazuju, dakle, na jaku koncentraciju funkcije rada na mali broj centara, lociranih prvenstveno na obali (sl. 1). Među njima se posebno ističu Split, Zadar, Šibenik i Dubrovnik. Najznačajniji centri rada u Zagori su Knin i Sinj.

Za ocjenu određenih obilježja važno je analizirati odnos zaposlenih mještana i dnevnih migranata u pojedinim centrima rada. O broju i udjelu dnevnih migranata ovisi cjelokupna preobrazba okolica centara.

Zakovitost da se s veličinom grada udio dnevnih migranata smanjuje došla je, s izvjesnim izuzecima, do izražaja i u ovom prostoru. Najveći izuzetak je Dubrovnik sa samo 6,7% dnevnih migranata. Ovako nizak udio dnevnih migranata na rad u Dubrovnik možemo objasniti s dva glavna faktora: strukturom zaposlenih s prevlašću uslužnih djelatnosti, te malim gravitacijskim područjem s obzirom na slabiju naseljenost zaleđa i blizinu republičke granice. Iznimke su i neki manji otočni centri (tab. 2).

imali su znatno veći porast. U većini centara porast se kretao od 20% do 40% (tab. 3). Razlike između ukupnog porasta stanovništva regije i pojedinih centara najbolje ukazuje na intenzitet polarizacije u razvoju regije.

Zahvaljujući populacijskom razvoju pojedinih centara čak su pojedine općine zabilježile ukupan porast stanovništva, iako najveći broj njihovih naselja ima pad broja stanovnika (Friganović, 1984).

Sl. 1. Centri rada Dalmacije s više od tisuću zaposlenih prema veličini i udjelu dnevnih migranata od ukupno zaposlenih 1981. godine

Fig. 1. Job centres in Dalmatia with more than one thousand of employed according to the proportion of commuters of the total number of the employed in 1981.

Analiza razvoja centara rada ukazuje na daljnju koncentraciju i polarizaciju razvoja ovog prostora. Ovu konstataciju potvrđuju relevantni pokazatelji. To je prije svega porast ukupnog stanovništva.

Splitska makroregija je, kao uostalom i Hrvatska u cjelini, imala u razdoblju skroman porast ukupnog stanovništva (4,9%). Međutim, značajniji centri rada, s iznimkom Blata na Korčuli,

Pored naglašene koncentracije ukupnog stanovništva centri rada imaju visoku stopu rasta broja zaposlenih. Pozitivna tendencija u spomenutoj koncentraciji, koju treba svakako istaknuti, sastoji se u tome što su stope rasta zaposlenih veće od stope ukupnog stanovništva. Ovo praktički znači da se zahvaljujući navedenim stopama otvaranja radnih mjesta onemogućava jaka koncentracija nezaposlenih u gradovima, kao što je slu-

čaj u mnogim gradovima zemalja u razvoju. To, međutim, ne znači da nezaposlenih nema.

Međutim, razvoj funkcije rada centara ukazuje na neočekivane trendove.

Tab. 3. Indeks porasta broja ukupnog stanovništva, broja zaposlenih i stanova u većim centrima rada Dalmacije 1981/1971.

Red. br.	Centar rada	Indeks 1981/1971.			
		ukupnog stanovništva	broja zaposlenih	broja stanova	površina stanova
1.	Split	133,0	142,7	136,0	142,0
2.	Zadar	140,5	151,4	161,6	183,7
3.	Sibenik	120,5	139,7	138,0	148,5
4.	Dubrovnik	127,4	149,6	150,0	160,0
5.	Knin	150,2	159,2	156,6	174,4
6.	Sinj	131,8	145,3	185,9	210,7
7.	Trogir	138,8	132,9	143,7	195,7
8.	Kardeljevo	125,7	148,0	133,6	136,9
9.	Metković	136,1	142,2	146,0	189,8
10.	Makarska	122,2	132,2	143,1	152,4
11.	Imotski	133,1	205,9	146,9	189,3
12.	Omiš	128,9	162,5	151,0	166,5
13.	Benkovac	138,2	196,4	140,5	173,9
14.	Drniš	105,9	131,7	119,6	134,9
15.	Biograd n/m	130,1	172,6	134,3	155,2
16.	Obrovac	122,5	221,0	148,8	155,2
17.	Korčula	111,1	156,6	123,6	134,5
18.	Opuzen	123,1	153,5	180,6	130,0
19.	Blato	65,5	106,0	—	—
20.	Hvar	127,7	143,4	143,3	175,6
21.	Vrgorac	117,6	181,9	117,8	158,3

U urbanom razvoju je, naime, uočena zakonitost da se s razvojem gradova i njihove funkcije rada mijenja odnos udjela zaposlenih mještana i dnevnih migranata u korist posljednjih, tako da je dnevna pokretljivost radne snage u porastu. Od 21 centra rada Dalmacije s više od tisuću zaposlenih u devet centara se udio dnevnih migranata od ukupno zaposlenih u centru 1981. godine smanjio u odnosu na 1971, dok se u 12 centara povećao, s time da je u nekoliko centara povećanje bilo ispod 10%. Ovo je svakako još jedan podatak koji govori o značenju procesa koncentracije u centre rada Dalmacije. Očito je da izvjestan broj zaposlenih privremeno dnevno migrira na rad, a da se zatim stalno nastanjuje u gradu.

Jedan od relevantnijih pokazatelja urbanog razvoja pojedinih centara je stambena izgradnja. Jedna od pozitivnih tendencija razvoja centara Dalmacije također je i ta, da je dinamika stambene izgradnje veća od dinamike porasta ukupnog stanovništva. Naime, u razdoblju 1971—1981. u svim je centrima indeks porasta broja stanova bio veći od porasta stanovništva (tab. 3). Štoviše, indeksi rasta stambene površine bili su veći od broja stanova, što ukazuje da je veličina stanova povećana. Ovo međutim, ne znači da u gradovima ne postoji nedostatak stanova, ali bi zacijelo ovo trebalo značiti da se stambene prilike u gradovima ne bi trebale pogoršavati.

Postavlja se, međutim, pitanje kakve kvalitete je stambeni fond i na koji način je izgrađen. Kako je poznato, privatna inicijativa u stambenoj izgradnji je velika, tako da privatna izgradnja nadmašuje društveno usmjerenu izgradnju. Poznato je isto tako da je u našim gradovima jaka nekontrolirana stambena izgradnja. Split je upravo grad u kojem je ova pojava posebno istaknuta. Jaka koncentracija stanovništva doseljenog iz Zagore, a često i s privremenog rada iz inozemstva imala je za posljednicu nekontrolirani razvoj rubnih naselja Splita.

Iz najprije izloženog može se zaključiti da koncentracija stanovništva, radnih mjesta i stanova u gradove, te preseljavanje stanovništva i ruralnih sredina bitno je obilježje urbanizacije Dalmacije.

Socioekonomska preobrazba ruralnih naselja

Za ocjenu stupnja i oblika urbanizacije, pogotovo tzv. sekundarne ili ruralne urbanizacije potrebno je analizirati stupanj socioekonomske preobrazbe ruralnih naselja. To ćemo učiniti pomoću nekoliko relevantnih varijabli.

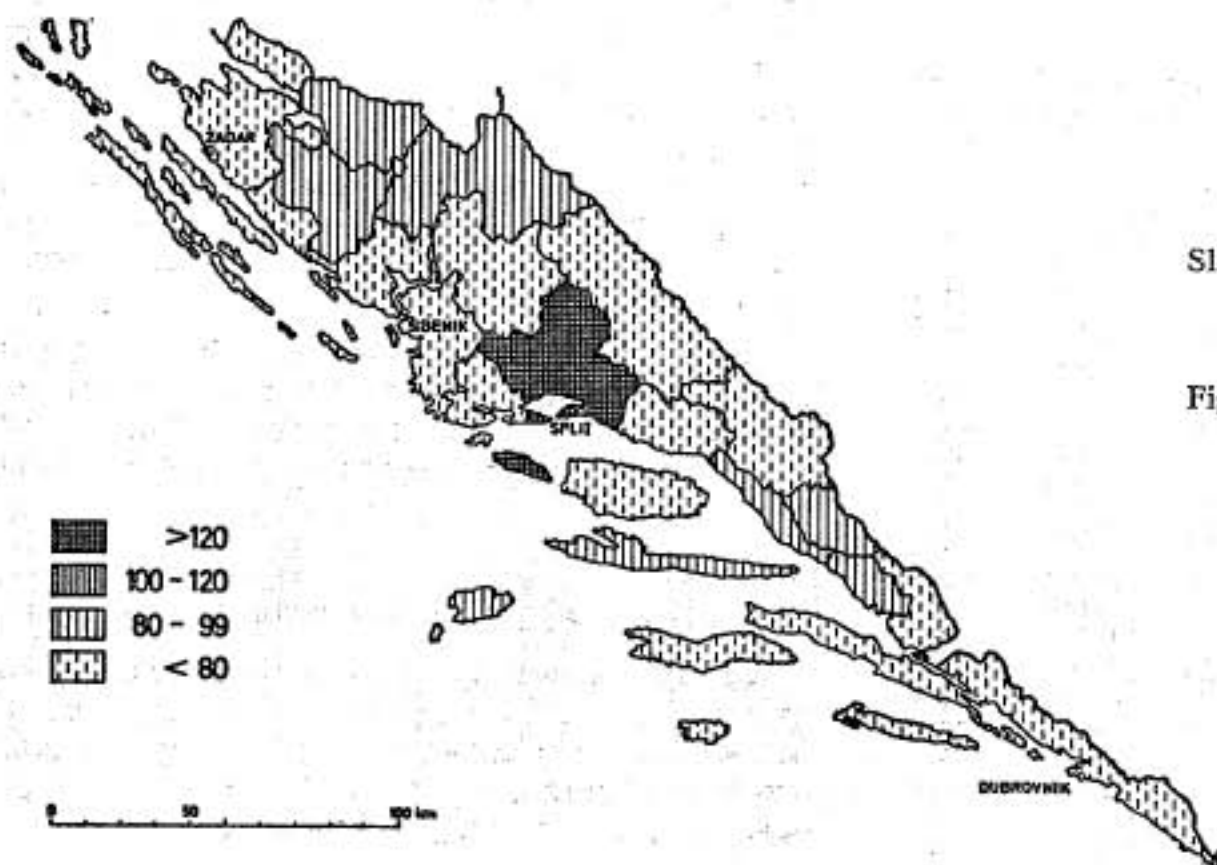
Sudeći po udjelu poljoprivrednog stanovništva, zatim udjelu domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva, te stupnju zaposlenosti Dalmacija je u cjelini natprosječna deagrarizirana regija Hrvatske. Godine 1981. samo je 7% njezinog stanovništva deklariralo kao poljoprivredno, što je upola manje od prosjeka Hrvatske (15,2%). Navedeni prosjek krije znatne razlike u udjelu poljoprivrednog stanovništva. Tako npr. devet općina imalo je natprosječni udio, a među njima su se isticale tri općine: Benkovac, Vrgorac i Hvar (tab. 4). Stupanj zaposlenosti iskazan postotnim udjelom zaposlenih van vlastitog gospodarstva od ukupno aktivnog stanovništva (80%), također je viši od republičkog prosjeka (SRH 71,9%). I u ovoj pojavi postoje izvjesna odstupanja od prosjeka (tab. 4), što upućuje na unutarnje razlike u stupnju preobrazbe. Valja, međutim, istaći da je u razdoblju 1971—1981. stopa zapošljavanja u svim općinama bila pozitivna, te da je u cjelini također bila više od republičkog prosjeka (tab. 4).

Pozitivnu tendenciju zapošljavanja ne prati, međutim, porast dnevne pokretljivosti radne snage. Po stupnju dnevne pokretljivosti Dalmacija znatno zaostaje od prosjeka Hrvatske. Dok je 1981. u Hrvatskoj u prosjeku 44,2% zaposlenih radilo van mjesta stanovanja, u Dalmaciji je udio iznosio samo 26%, s, naravno, naglašenim unutarnjim razlikama (tab. 4). Štoviše, udio dnevnih migranata smanjio se 1981. u odnosu na 1971. godinu u svim općinama osim općine Split u kojoj je porastao (sl. 2). U većini općina pad dnevne pokretljivosti iznosio je preko 20%.

Smanjenje stope dnevne pokretljivosti zaposlenih potvrđuje naš zaključak o koncentraciji stanovništva, pa i zaposlenih u centre rada. Očito

je, naime, da se i ono zaposleno stanovništvo koje privremeno dnevno migrira nakon izvjesnog vremena preseljava u centre rada.

bila urbana, 33,6% jače urbanizirana, zatim 31,3% slabije urbanizirana, dok je 32,6% naselja seoskog karaktera (tab. 5). Iz ovih podataka proizlazi da

Sl. 2. Promjena udjela dnevnih migranata u ukupnom broju zaposlenih po općinama (indeks 1981/1971).

Fig. 2. Change in the proportion of commuters of the total number of the employed according to boroughs (index 1981/1971).

Tab. 4. Udio poljoprivrednog i zaposlenog stanovništva Dalmacije po općinama

Općina	% poljoprivrednog stanovništva 1981.	% zaposlenih od aktivnih 1981.	% radnika zaposlenih van mjesta stanovanja	Indeks broja zaposlenih 1981/1971.
1. Benkovac	31	56	48	232
2. Biograd na moru	18	74	35	162
3. Brač	10	79	16	143
4. Drniš	4	80	36	113
5. Dubrovnik	11	81	13	145
6. Hvar	22	63	14	143
7. Imotski	14	58	42	193
8. Kardeljevo	4	84	30	151
9. Knin	9	76	44	157
10. Korčula	6	84	17	129
11. Lastovo	5	80	1	133
12. Makarska	4	83	22	136
13. Metković	13	80	32	152
14. Obrovac	15	70	42	162
15. Omiš	6	78	40	139
16. Sinj	4	81	42	204
17. Split	1	88	20	147
18. Šibenik	5	82	26	133
19. Trogir	6	79	38	131
20. Vis	18	70	6	107
21. Vrgorac	23	58	50	138
22. Zadar	5	81	23	147
Ukupno	7	80	26	147

Da bi se dobila što jasnija slika o stupnju socioekonomske preobrazbe sva smo naselja diferencirali u četiri tipa: urbana naselja, jače urbanizirana, slabije urbanizirana i seoska naselja⁴⁾. Prema ovoj klasifikaciji od 869 naselja 2,5% su

je oko 67% svih naselja Dalmacije 1981. godine dostiglo značajan stupanj socioekonomske preobrazbe. Najjaču preobrazbu doživjela su naselja uz najveće centre rada, zatim naselja na obali, te ona duž glavnih prometnica (sl. 3). Najveće zone preobrazbe protežu se od Splita i Trogira do Sinja, od Šibenika do Drniša, zatim u okolici Zadra, te u Makarskom primorju. Najslabiju preobrazbu imaju pojedine zone općina Benkovac, Imotski, Dubrovnik, Hvar i Vis.

Socioekonomske gradske regije

Preobrazba ruralnih okolica najtješnje je ovisna o funkciji rada centara i broju dnevnih migranata koji radi u centru. U Dalmaciji najjači centri su Split, Zadar, Šibenik i Dubrovnik u kojima, kako je već rečeno, radi 57% ukupno zaposlenog stanovništva Dalmacije. S obzirom na to za očekivati je da će oko ovih gradova nastati kontinuirane urbanizirane zone, koje zajedno s njima čine socioekonomske gradske regije. I zaista, oko

4) U urbana naselja uvrštena su: a) naselja s 2000—4999 stanovnika koja imaju manje od 10% poljoprivrednog stanovništva, više od 50% domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva, te više od 50% radnika koji rade u samom mjestu; b) naselja s više od 5000 stanovnika, koja imaju manje od 10% poljoprivrednog stanovništva i s više od 50% domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva. U jače urbanizirana naselja uključena su ona naselja koja imaju ispod 15% poljoprivrednog stanovništva, zatim više od 20% domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva, te više od 70% radnika od aktivnih. Slabije urbanizirana naselja imaju manje od 30% poljoprivrednog stanovništva, više od 10% domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva, te iznad 50% radnika zaposlenih van vlastitih gospodarstava (Vresk, 1983).

Tab. 5. Stupanj socio-ekonomske preobrazbe naselja Dalmacije po općinama 1981. godine

Red. br	Općina	Ukupno naselja		Urbana naselja		Jače urbanizirana		Slabije urbanizirana		Seoska naselja	
		broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
1.	Benkovac	54	100	1	1,8	3	5,6	10	18,5	40	74,1
2.	Biograd na moru	20	100	1	5,0	6	30,0	9	45,0	4	20,0
3.	Brač	22	100	1	4,5	10	45,5	8	36,4	3	13,6
4.	Drniš	63	100	1	1,6	15	23,8	37	58,8	10	15,8
5.	Dubrovnik	115	100	1	0,8	20	17,4	24	20,9	70	60,9
6.	Hvar	24	100	1	4,2	2	8,3	3	12,5	18	75,0
7.	Imotski	37	100	1	2,7	2	5,4	14	37,8	20	54,1
8.	Kardeljevo	10	100	1	10,0	6	60,0	3	30,0	—	—
9.	Knin	42	100	1	2,4	12	28,6	14	33,3	15	35,7
10.	Korčula	17	100	3	17,6	8	47,1	5	29,4	1	5,9
11.	Lastovo	5	100	—	—	4	80,0	1	20,0	—	—
12.	Makarska	17	100	1	5,9	14	82,3	2	11,8	—	—
13.	Metković	30	100	1	3,3	11	36,7	10	33,3	8	26,7
14.	Obrovac	15	100	—	—	6	40,0	5	33,3	4	26,7
15.	Omiš	41	100	2	4,9	20	48,8	15	36,6	4	9,7
16.	Sinj	75	100	1	1,4	250	33,3	30	40,0	19	25,3
17.	Split	53	100	1	1,9	30	56,6	14	26,4	8	15,1
18.	Šibenik	88	100	2	2,3	35	39,8	29	32,9	22	25,0
19.	Trogir	24	100	1	4,2	15	62,5	5	20,8	3	12,5
20.	Vis	15	100	—	—	2	13,3	—	—	13	86,7
21.	Vrgorec	25	100	—	—	4	16,0	7	28,0	14	56,0
22.	Zadar	77	100	1	1,3	42	54,5	27	35,1	7	9,1
	Ukupno	869	100	22	2,5	292	33,6	272	31,3	283	32,6

Izvor: Klasifikacija izvršena na osnovi podataka popisa stanovništva 1981. godine.

Sl. 3. Urbanizirane zone Dalmacije 1981. godine.

1. urbana naselja, 2. jače urbanizirana naselja, 3. slabije urbanizirana naselja, 4. seoska naselja, 5. granice općina, 6. granice zona.

Fig. 3 Urbanised zones in Dalmatia in 1981

1. urban settlements, 2. more highly urbanised settlements, 3. less highly urbanised settlements, 4. rural settlements, 5. borough borderlines, 6. zones borderlines.

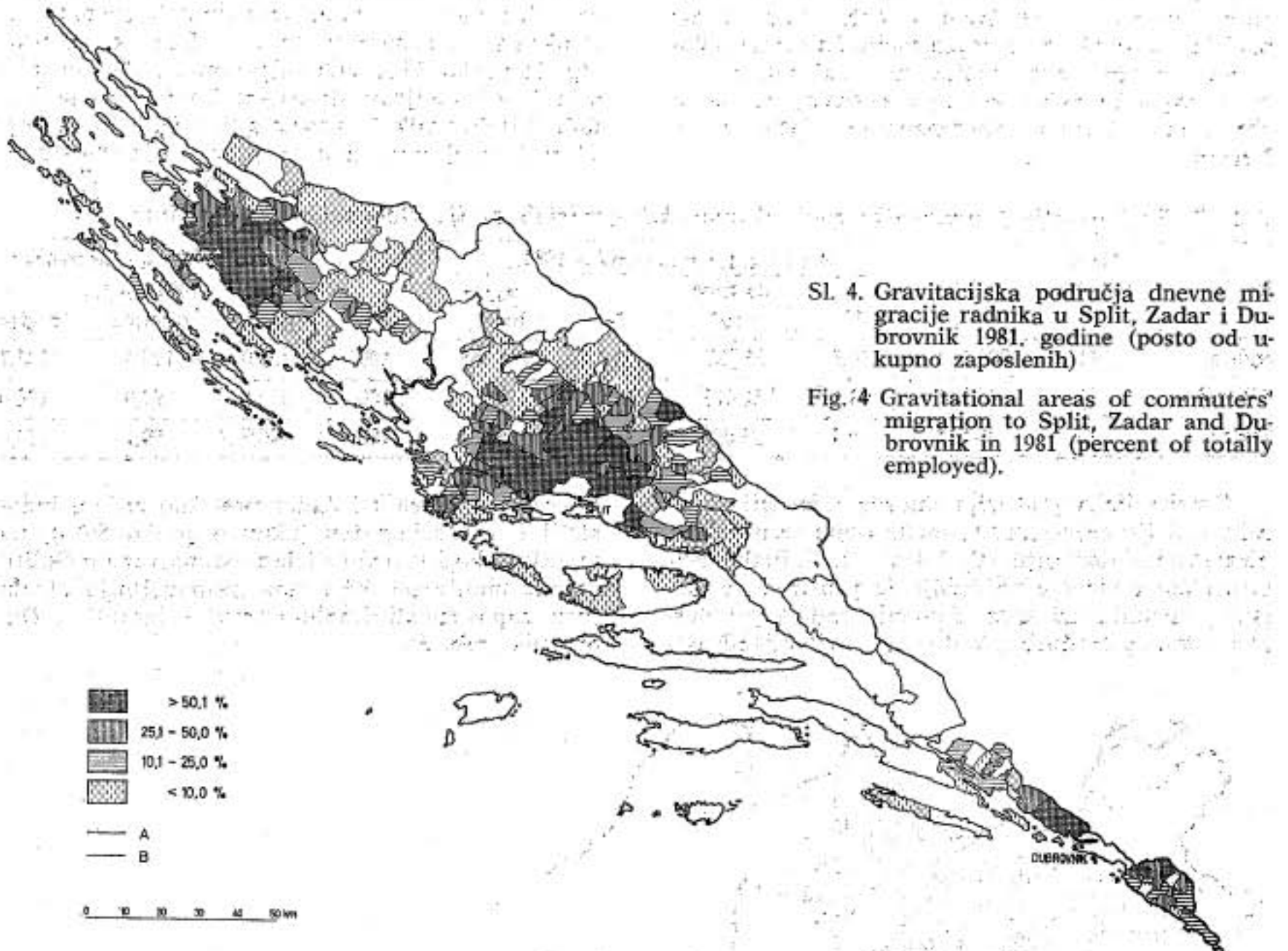
Splita, Šibenika i Zadra nastale su kontinuirane prigradske zone, međutim, Dubrovnik je u ovom smislu iznimka. Zbog malog broja dnevnih migra-

nata (1 163 ili 6,7%) čije uzroke smo ranije objasnili, nije formirana šira kontinuirana prigradska urbanizirana okolica. Zbog toga smo za 1981.

godinu socioekonomske gradske regije mogli izdvojiti samo za Split, Zadar i Šibenik.

Socioekonomsku gradsku regiju čine grad i urbanizirana okolica. Međe gradova utvrđene su administrativnim putem, dok smo urbaniziranu okolicu izdvojili na osnovi relevantnih socioeko-

1. manje od 30% poljoprivrednog stanovništva,
2. više od 10% domaćinstava bez poljoprivrednih gospodarstava,
3. više od 50% radnika od aktivnog stanovništva, te
4. više od 50% zaposlenih ili dnevnih migranata zaposlenih u dotičnom centru regije.

Sl. 4. Gravitacijska područja dnevne migracije radnika u Split, Zadar i Dubrovnik 1981. godine (posto od ukupno zaposlenih)

Fig. 4 Gravitational areas of commuters' migration to Split, Zadar and Dubrovnik in 1981 (percent of totally employed).

Tab. 6. Neka strukturalna obilježja dnevnih migranata u vodeće centre rada Dalmacije 1981. godine (podaci u postocima)

Centar rada	Muški	Stari do 29 god.	Kvalifikacije i školska sprema						Zaposleni u	
			NKV	PKV	KV i VKV	NSS	SSS	Vi VSS	industriji	građevinarstvu
Dubrovnik	73,9	44,8	20,2	7,9	36,9	7,1	20,5	7,4	12,1	12,2
Split	69,4	41,5	24,2	11,5	39,7	2,6	16,3	5,7	28,5	19,3
Šibenik	85,1	37,1	32,0	21,8	31,4	3,8	8,4	2,6	45,3	9,8
Zadar	73,4	39,8	35,6	16,6	34,6	1,9	9,4	2,5	41,9	14,7

Izvor: Republički zavod za statistiku SRH, Posebno obrađeni podaci.

nomskih obilježja, kao što smo naprijed istakli, udjelom poljoprivrednog stanovništva, udjelom domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva i stupnjem zaposlenosti, te intenzitetom dnevne migracije u grad. Prema tome, u urbaniziranu okolicu neke socioekonomske gradske regije uvrštena su ona naselja koja imaju:

Pored toga ukupan broj stanovnika regije mora biti veći od 50 000 ljudi. Naselja okolice mogu biti, kako je rečeno, jače i slabije urbanizirana.

Ovako izdvojene urbanizirane okolice gotovo da ne prelaze granice općina, što treba dovesti u vezu s intenzitetom dnevne migracije radnika.

Analiza dnevne migracije radnika u centre rada pokazala je da je najjači intenzitet migracije u centar općine iz naselja unutar općine. Takav je slučaj sa svim gravitacijskim područjima radne snage u Hrvatskoj. To se može objasniti s dva glavna faktora: blizinom centra rada, zbog čega je i dostupnost najveća, jer se migracija, pored javnog prometa, može vršiti, pješice ili individualnim prometnim sredstvima, dok drugi faktor proizlazi iz komunalne organizacije i sistema odlučivanja u općinama. Jedino na ovaj način možemo objasniti zašto se u mnogo slučajeva općinska granica i zona najintenzivnije migracije poklapaju.

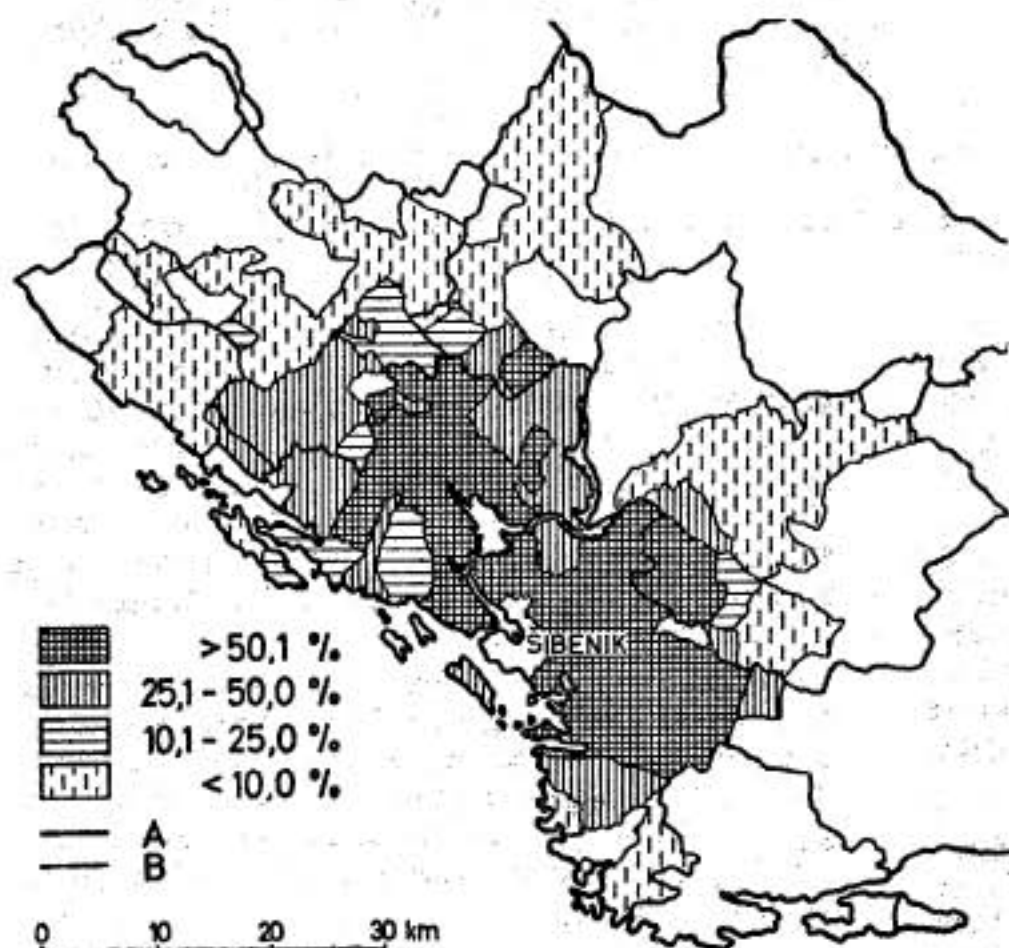
Da se uoče neka obilježja tzv. prigradske urbanizacije valja analizirati strukturu dnevnih migranata. Izražena selektivnost po spolu jedno je od manje pozitivnih obilježja. Kod migranata u Split je ta selektivnost manje izražena, ali kod Šibenika izrazita. Oko 85% migranata su muškarci (tab. 6). Posebno valja istaći kvalifikacijsku strukturu migranata. U njoj se zapaža visoki udio nekvalificiranih i polukvalificiranih radnika. U strukturi migranata u Zadar i Šibenik na njih otpada preko 50% svih migranata. Nešto povoljniju kvalifikacijsku strukturu imaju migranti u Split i Dubrovnik. Povezano s tim obilježjima proizlazi i struktura radnika prema djelatnostima.

Tab. 7. Broj naselja i stanovnika socio-ekonomskih gradskih regija Dalmacije 1981. godine

Regija	Broj naselja	Broj grada	Broj i udio stanovnika 1981.				Indeks broja stanovnika 1981/1971.			
			%	Broj okolice	%	Broj regije	%	Broj grada	Broj okolice	Broj regije
Splita	41	203 178	86,5	31 787	13,5	234 965	100	133,0	102,0	127,7
Šibenika	39	36 914	63,1	21 616	36,9	58 530	100	120,5	93,0	108,0
Zadra	28	60 524	69,9	26 098	30,1	86 622	100	140,5	99,1	123,4

Gravitacijska područja dnevne migracije radnika četiriju centara rada međusobno se u nekim elementima razlikuju (sl. 3 i sl. 4). Splitsko gravitacijsko područje najdublje je prošireno u Zagoru, zahvaljujući snazi funkcije rada i prometnim vezama. Međutim, kod svih gravitacijskih po-

Migranti u Šibenik i Zadar pretežno rade u industriji i građevinarstvu (ukupno preko 50%), na migrante koji u ovim djelatnostima rade u Splitu otpada manje od 50%, dok najpovoljniju strukturu zaposlenosti imaju dnevni migranti u Dubrovnik (tab. 6).

Sl. 5. Gravitacijska područja dnevne migracije radnika u Šibenik 1981. godine (posto od ukupno zaposlenih)

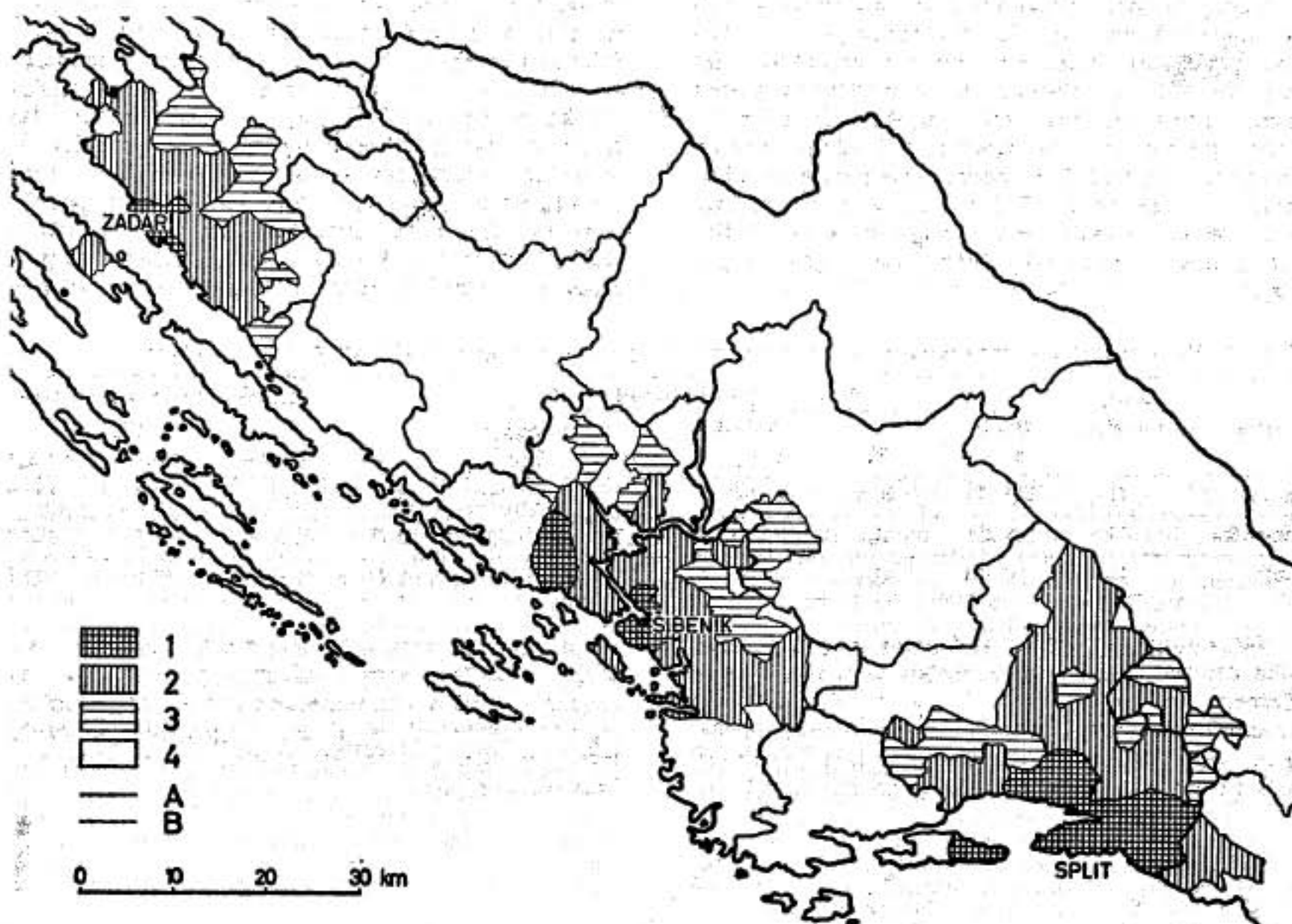
Fig. 5. Gravitational areas of commuters' migration to Šibenik in 1981 (percent of totally employed).

dručja zona najintenzivnije migracije (50% i više migranata od ukupno zaposlenih) nalazi se unutar općine i tek na nekoliko mjesta prelazi među općine.

Ovakva nepovoljna struktura dnevnih migranata karakteristična je za slabije razvijene sredine u kojima je dnevna migracija na rad egzistencijalna nužnost. To su okolice u kojima je još

uvijek slabo izražen proces suburbanizacije i decentralizacije, a prisutna je i dalje koncentracija i centralizacija.

zi sporije povećava nego stanovništvo grada, a u zrelim fazama je obratno, da bi se u poznijoj fazi stanovništvo grada počelo postepeno smanjivati.

Sl. 6. Socioekonomske gradske regije Splita, Šibenika, Zadra 1981. godine (1. urbana naselja, 2. jače urbanizirana, 3. slabije urbanizirana naselja)

Fig. 6. Socio-economic urban regions of Split, Šibenik, Zadar in 1981 (1. urban settlements, 2. more highly urbanised, 3. less highly urbanised settlements).

Struktura socioekonomskih gradskih regija Splita, Šibenika i Zadra, kao i tendencije razvoja njihovih dijelova ukazuju na specifičnosti međuzavisnosti grada i okolice. Najprije valja upozoriti na odnos broja stanovnika grada i okolice (tab. 7). Kod sve tri gradske regije broj stanovnika grada je veći od okolice. Ovaj podatak upućuje na slabu razvijenost regije sa slabo izraženom suburbanizacijom. Kako je, naime, poznato, tokom razvoja gradske regije odnos broja stanovnika između grada i okolice mijenja se u korist okolice, tako da u razvijenoj fazi veći udio stanovništva otpada na okolicu.

Razvoj stanovništva pojedinih dijelova regija u razdoblju 1971—1981. godine pokazuju da se odnos broja gradova i okolica naših regija brzo ne mijenja, jer je porast broja stanovnika gradova bio znatno viši od okolica. Štoviše, broj stanovnika okolica Zadra i Šibenika je pao, što je zapravo iznenađujuća tendencija. U razvoju gradskih regija stanovništvo okolica se u početnoj fa-

Očito je dakle, da se urbanizacija prigradskih naselja gradova Dalmacije vrši u uvjetima depopulacije. Većina naselja još uvijek gubi stanovništvo, ne samo zbog smanjenog prirodnog priraštaja, već i preseljavanja u grad. Vrijednost okolica još nije došla do izražaja. Razvoj stanovništva gradskih regija isto tako potvrđuje da je koncentracija u gradove još uvijek bitan oblik urbanizacije Dalmacije.

Gradske regije imaju polukružne oblike (sl. 5) s time da je zadarska nešto izduženija obalom, a splitska isto tako izduženija obalom i prema Zagori, tako da je najnepravilnija. Kod svih regija prevladavaju jače urbanizirana naselja, s time da pozitivnije tendencije razvoja pokazuju naselja na obali.

Zaključak

Dalmacija je, sudeći po udjelu gradskog i poljoprivrednog stanovništva, makroregija s najvišim stupnjem urbanizacije i deagrarizacije. Od zavisnosti od kriterija izdvajanja gradskih nase-

lja; udio gradskog u ukupnom stanovništvu iznosio je 1981. godine 55,4%, odnosno 48,9%, dok je udio poljoprivrednog stanovništva bio jedamput manji od prosjeka Hrvatske (7%). Nedostatak agrarnih površina i drugih prirodnih izvora u krškoj sredini, te razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti, prvenstveno na obali, pospješili su degradaciju i urbanizaciju. Međutim, jači razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti na obali odrazio se na oblike urbanizacije i druge prostorne procese.

U takvim uvjetima u urbanizaciji je došao do izražaja proces koncentracije stanovništva, radnih mjesta, stanova itd. u centre rada, kojeg prati ruralni egzodus Zagore i otoka. Zbog toga centri rada doživljavaju brzi razvoj, dok ruralna naselja u najvećem broju zadržavaju emigracijska obilježja. Ovakvom trendu polarizacijskog razvoja pridonio je i nedostatak adekvatnih planskih mjera i intervencija na razini cijele makroregije.

Summary

URBANISATION OF DALMATIA IN THE CONDITIONS OF LITORALISATION

by

Milan Vresk

UDK 911.3:711(497:13)

In 1981, in the region of Split, Dalmatia, there were 871.156 inhabitants, out of which approximately 55% lived in urban settlements. In the same year there was only 7% of the population working in agriculture. Judging by the proportions of urban and agricultural population Dalmatia is to an above average degree urbanised and disagrarian region of Croatia. Among the four macroregions of Croatia, Dalmatia has the greatest growth in urban population.

However, the urbanisation of Dalmatia appears in a specific form. It is the marked concentration of population, jobs and housing development in the centres of employment, which are mainly on the coast (Fig. 1). The concentration of people moving into towns is in direct connection with the rural exodus from the islands and hinterland, which lack agrarian areas and other resources. That is, in fact, by its natural characteristics the Karst region.

Due to the concentration of population in urban areas the number of inhabitants in towns is on the increase, while in the rural settlements it is in decline. A positive tendency is that the rate of increase in jobs and flats in the towns is higher than the rate of population increase. Therefore, the unem-

ployment and shortage of flats do not increase proportionally with the growth of population. Indeed, pressure caused by the inflow can be felt, and is visible in the first place in the form of illegal 'wild' house building and an expansion of suburban settlements.

The greatest number of rural settlements has become disagrarian and is becoming urbanised (Fig. 3). However, with the exception of the settlements on the coast, in the majority of them the number of the inhabitants is on the decrease, due to the low birth rate and emigration into the towns. Ever increasing zones of commuting workers exist around the centres which offer jobs (Fig. 3, 4 and Fig. 5) and around three towns (Split, Šibenik, Zadar) socio-economic urban regions have been formed (Fig. 6). Due to continuous resettlement the proportion of daily migrants, in the total number of employed for a particular centre, decreased in the 1971-81 period. In almost all boroughs the proportion of daily migrants has decreased (Fig. 2).

Therefore, concentration into towns and centralisation, including the rural exodus, have the greatest significance in the urbanisation of Dalmatia, far more than in other regions of Croatia.

LITERATURA-

Derado K. (1980): Suvremeni procesi povezivanja zagorskog pojasa s Primorjem, posebno sa Splitom; Spomen zbornik o 30. godišnjici GDH, Zagreb.

Fričanović M. (1979): Populacijsko-geografski pogled na primorski krš Jugoslavije, Radovi GO, 14, Zagreb.

Fričanović M. (1983): Teorijski okvir i empirijski pristup demogeografskom razvoju i problemima SR Hrvatske 1971-1981; Radovi GO, 17-18, Zagreb.

Friedmann J., Wulff R. (1975): The Urban Transition, Arnold, London.

Roglič J. (1968): Utjecaj litoralizacije na regionalno diferenciranje Jugoslavije; Zbornik Osmog kongresa geografa Jugoslavije; Skopje.

Stewing R. (1983): Die Stadt in Industrie- und Entwicklungsländern, Schöningh, München.

Vresk M. (1983): Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. godine; Radovi GO, 17-18, Zagreb.

Zuljić S. (1976): Rast gradskog stanovništva i urbanizacije u SR Hrvatskoj; Centralna naselja i urbanizacija SRH, Zagreb.